

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויחי, תשס"ט
מספר 791מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

וינחם אותם וידבר על לָפָם לסיכום תולדות חייו של יוסף

בתהלים, במזמור ד' נאמר:

- א. לִמְנַצֵּחַ בְּנִיגֻנוֹת מְזֻמֹּר לְדָוִד.
 - ב. בְּקִרְאֵי עֲנִי אֶ-לֵהִי צְדָקִי בְּצַר הִרְחַבְתָּ לִי חֲנֻנִי וַיִּשְׁמַע תְּפִלָּתִי.
 - ג. בְּנֵי אִישׁ עַד-מָה כְבוֹדֵי לְכֻלָּמָה תִּאְהָבוּן רֵיק תִּבְקָשׁוּ כְזָב סֶלָה.
 - ד. וַיְדַעוּ כִי-הִפְלָה ה' חֲסִיד לֹא ה' יִשְׁמַע בְּקִרְאֵי אֱלֹהֵינוּ.
 - ה. רְגִזוּ וְאֵל-תִּחַטְּאוּ אִמְרוּ בְלִבְבְּכֶם עַל-מִשְׁפַּכְּכֶם וְדַמּוּ סֶלָה.
 - ו. זָכְחוּ זָכְחֵי-צְדָק וּבִטְחוּ אֶל-ה'.
 - ז. רַבִּים אִמְרִים מִי-יִרְאֶנּוּ טוֹב נִסָּה-עֲלֵינוּ אֹר פְּנֵיךָ ה'.
 - ח. נִתְתָּה שְׂמֵחָה בְּלִבִּי מֵעַת דָּגַנְס וְתִירוֹשִׁם רַבּוּ.
 - ט. בְּשָׁלוֹם יִחַדּוּ אֲשַׁכְּבָה וְאִישָׁן כִּי-אַתָּה ה' לְבָרְד לְבָטַח תּוֹשִׁיבֵנִי.
- כותרתו של הפרק היא "מְזֻמֹּר לְדָוִד", ואכן מילים ומשפטים אחדים שבפרק משקפים נאמנה אירועים שהתרחשו בחיי דוד, והם מאפשרים לייחס לו את המזמור שלפנינו.
- ברם נראה לי להציע שהמזמור עוסק ביוסף, בתולדות חייו ובאירועים העיקריים שעבר: מאבקו עם אָחִיו, הרהוריו ותקוותיו בשעה שעברו לגור בארץ מצרים ועוד. לפי הצעה זו יהיה עלינו לחלק את המזמור לארבעה חלקים, כאשר המילה "סֶלָה" היא סיום לכל אחד משני החלקים הראשונים:
- חלק א: פסוקים ב-ג.
חלק ב: פסוקים ד-ה.
חלק ג: פסוק ו.
חלק ד: פסוקים ז-ט.

חלק א עוסק בשלב שבו האחים שונאים את יוסף ומתנכלים לו להמיתו. יוסף במצוקתו זועק אל ה' ומבקש ישועה מאלוקי הצדק. הוא נמצא במצר ("בצר") ומקווה שה' ירחיב לו, יחונן אותו וישמע את תפילתו.

בפסוק ג' הוא פונה בקריאה לאחיו: "בני איש"! ושואל אותם מדוע הם מכלימים את כבודו, מדוע הם פונים לשנאה שאינה אלא "ריק", מדוע הם מבקשים את ה"כזב" בהתנכלם אליו. אפשר שהוא רומז בזה על יחסם לחלומותיו שהיה, כידוע, זלזול וביטול: "תִּמְלֹךְ תִּמְלֹךְ עֲלֵינוּ אִם-מְשׁוֹל תִּמְשַׁל בָּנוּ", ואפשר שהוא רומז על השנאה ששנאו אותו: "וַיִּוְסְפוּ עוֹד שְׂנֵא אֹתוֹ עַל-חֲלֹמֹתָיו וְעַל-דְּבָרָיו"! בין כך ובין כך הוא מתלונן על כבודו המושפל ומבקשם להרפות מן המסע המתנהל נגדו ומבוסס על כזב וריק.

צא וראה: בני יעקב, אחיו של יוסף, הם האנשים היחידים בתנ"ך המכונים "בני איש". אמנם הכינוי מצוי פעמים אחדות בתנ"ך במשמעות של בני אדם (תה' מט:ג; סב:י ואיכה

ג:לג), אולם ככינוי לאנשים מזוהים הוא מופיע פעמיים, שתייהן ביחס לבני יעקב בלבד: פעם אחת הם אומרים ליוסף: "כָּלְנוּ בְּנֵי אִישׁ-אֶחָד נָחֲנוּ" (בר' מב:יא), ופעם נוספת: "שְׁנַיִם עָשׂוּ עִבְדֶיךָ אַחִים אֲנַחְנוּ בְּנֵי אִישׁ-אֶחָד בְּאֶרֶץ כְּנָעַן" (שם:יג). נראה אפוא שהקריאה "בְּנֵי אִישׁ" שבפרקנו היא פנייתו של יוסף, המבקש מאָחיו לחוס על כבודו שהושפל.

אמנם בפרשה המתארת את התנכלות האחים ליוסף ואת מכירתו (בר' לז) לא מסופר כלל על תחנוניו והתרפסותו לפניהם, אולם בפרשה שלאחר מכן, בפגישתו עִמָּם לראשונה במצרים, מועלית תמונה זו בבהירות. האחים אומרים זה לזה "אָכַל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל-אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל-כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת" (שם:כא). מכאן שיוסף התחנן אל אָחיו, אולם הם מצדם לא שעו לתחנוניו. נראה אפוא ששני הפסוקים (ב-ג) עוסקים בפנייתו של יוסף אל אָחיו ובתחנוניו לפניהם.

חלק ב' של המזמור רומז לימים שבהם נפגש יוסף לראשונה עם אָחיו במצרים. הוא הכיר אותם, אך הם לא הכירוהו. בשני פסוקים אלה באים לידי ביטוי הרהוריו ותכניו לקראת הבאות. בפס' ד מאמין יוסף שעתה הם נתונים בידיו והוא יכול להביא אותם לכלל הכרה שה' הפלה אותם לטובה, ואין הוא עוד אותו עבד שנמכר לפני עשרים שנה לישמעאלים ולמדיינים. יוסף אינו שוכח ברגעים אלו של שביעות רצון שמצבו החדש הוא תוצאה של תפילותיו אל ה' ששמע אליו ונענה לו: "בְּקִרְאֵי אֵלָיו". בפסוק ה' הוא מגלה את צעדו הבא: להביא את אָחיו למצב שיצטערו על חטא המכירה ויחושו בלבבם, גם בעת היותם על משכבם, רגשות אשמה. הוא מקווה לעורר אצלם תחושות מצוקה והמיה תמידית עד להתהוות מצב של "וְדַמּוּ"- שתיקה של בושה, יראה וכניעה.

ממקום אחר אנו למדים שיוסף השיג מטרה זו. בפרשת מקץ מסופר שכאשר יוסף מאשים אותם בריגול, הוא מכניסם אל "מִשְׁמֶר שְׁלֹשֶׁת יָמִים" ומציע להם "אֲחִיכֶם אֶחָד יֵאָסֵר בְּבֵית מִשְׁמֶרְכֶם... וְאֶת-אֲחִיכֶם הִקְטַן תְּבִיאוּ אֵלַי וַיֵּאֱמַנּוּ דְבָרֵיכֶם וְלֹא תָמוּתוּ". בשלב זה פרץ ביניהם ויכוח שהיה מלווה בהאשמות הדדיות, כנזכר לעיל: "אָכַל אֲשָׁמִים אֲנַחְנוּ עַל-אָחִינוּ אֲשֶׁר רָאִינוּ צָרַת נַפְשׁוֹ בְּהִתְחַנְּנוֹ אֵלֵינוּ וְלֹא שָׁמְעֵנוּ עַל-כֵּן בָּאָה אֵלֵינוּ הַצָּרָה הַזֹּאת". ואילו ראובן המשיך להצליף: "הֲלוֹא אֲמַרְתִּי אֲלֵיכֶם לֵאמֹר אֶל-תִּחַטְּאוּ בִּילֵד וְלֹא שָׁמַעְתֶּם וְגַם-דָּמּוּ הַגֵּה נִדְרְשׁ" (שם: כא-כב). נראה אפוא שהאחים התחרטו על אשר לא שעו לתחנוניו של יוסף ולעצתו של ראובן, וחשו ככל הנראה רגשות אשמה.

חלק ג מכיל פסוק אחד בלבד ועוסק אולי בהוראותיו של יוסף לאָחיו לאחר שהתוודע אליהם. הוא מבקש מהם לזכוח לה' זבחי צדק ולבטוח בו ("אֲ-לֵהִי צִדְקִי"), וכן שלא להמשיך ולרגוז ואף לא לריב ביניהם ולהאשים את עצמם. הוא מורה להם לקראת עלייתם אל אביהם "אֶל-תִּרְגְּזוּ בְּדֶרֶךְ" (מה:כד) ומציע להם לזכוח זבחי צדק, אולי כביטוי והכרה ש"לא-אַתֶּם שְׁלַחְתֶּם אֹתִי הֵנָּה פִּי הָאֲ-לֵהִים" (מה:ח). בקשתו השנייה – "וּבִטְחוּ אֶל-ה'" ניתנת להתפרש על רקע החשש הטבעי שהירידה לארץ מצרים תביא לטמיעה ולהתבוללות. עליהם לבטוח בה' ולקוות שיהיה בעזרם. ואכן משאלתו זו קוימה לאחר מכן, שהרי יעקב אבינו ברדתו לארץ מצרים זבח זבחים לאלוקי אביו יצחק, וה' מצדו עודד אותו לרדת מצרימה וביקש להפיג ממנו את פחדיו והיסוסיו: "אֲנֹכִי הָאֲ-לֵהִי אֲבִיךָ אֶל-תִּירָא מִרְדֵּה מִצְרַיִמָּה פִּי-לִגּוֹי גְדוֹל אֲשִׁימְךָ שָׁם, אֲנֹכִי אֲרַד עִמָּךְ מִצְרַיִמָּה וְאֲנֹכִי אֶעֱלֶךָ גַּם-עֲלֵה" (מו:ג-ד).

חלק ד מתאר לפנינו את הרהוריו של יוסף בתום כל ההתרחשויות בינו לבין אָחיו. תחילה, בפסוק ז', הוא פונה אל ה' ומבקש "נִסָּה" - [מלשון נס, דגל] עֲלֵינוּ אֹר פְּנִיךָ ה'", שלא כבקשותיהם של רבים המבקשים רק "לראות טוב". בפסוק שלאחריו הוא מביע את שמחתו על שכעת יש למשפחתו ריבוי של דגן ותירוש ואין הם סובלים עוד חרפת רעב. ולבסוף, בפס' ט', הוא יודע שכשליט מצרים הוא חייב להמשיך ולמלא את תפקידו כשהוא בודד בממלכתו, אולם הביטחון בה' מלווהו ומחזקו. יוסף מקווה שכאשר יגיע יום המיתה המתואר כאן כשכיבה ושינה – "אשכבה ואישן" (שינה היא פעמים ביטוי למוות, ראו: תה' יג:ד), הוא יהיה בצוותא עם אָחיו, ללא מריבה וללא איבה, אלא "בְּשָׁלוֹם יִחַדּוּ אֲשָׁכְבָה וְאִישָׁן".

ואכן במשך כל אותה תקופה שבה היו בני יעקב יחדו בארץ מצרים ספק רב אם היחסים ביניהם באו על תיקונם, ואם אמנם שררו ביניהם רגשי אחווה וידידות. הלוואי בעת ששבו בני יעקב מקבורת אביהם בארץ כנען הם חששו: "לו יִשְׁטַמְנוּ יוֹסֵף וְהָשֵׁב יֵשִׁיב לָנוּ אֶת כָּל-הַרְעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ" (נ:טו). חששות אלה מוכיחים אולי את קיומם של מתחים וחוסר אמון שהיו

בין האחים ליוסף, אולם יוסף השיב להם: "אל-תיראו כי הִתַּחַת אֶ-לֹהִים אָנִי, וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֶ-לֹהִים חֲשַׁבָה לְטֹבָה" (שם: טו-כו). אמנם הוא הפיג את החששות, ניחם אותם ודיבר על לבם, אך עדיין לא ברור אם התפתחה ביניהם אהבה ואחוה אמיתית. יוסף, שהרגיש בכך ומצא עצמו בודד בין אחיו, ביטא זאת במילים "כִּי-אַתָּה ה' לְבָדָד לְבָטַח תּוֹשִׁיבֵנִי" (ט).

אפשר לראות את התגשמות משאלתו זו – להיות בצוותא עם אחיו – בצוואה שנתן להם יוסף. יוסף ציווה "פָּקֶד יִפְקֹד אֶ-לֹהִים אֶתְכֶם וְהֵעֲלֶתְם אֶת-עַצְמֹתַי מִזֶּה" (שם: כה). הצוואה, כידוע, קוימה במלואה, כפי שהתורה מעידה: "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת-עַצְמוֹת יוֹסֵף עִמּוֹ כִּי הִשְׁבַּע הַשָּׂבִיעַ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר פָּקֶד יִפְקֹד אֶ-לֹהִים אֶתְכֶם וְהֵעֲלִיתֶם אֶת-עַצְמֹתַי מִזֶּה אֶתְכֶם" (שם: יג:ט).

אפשר אפוא לראות במזמור שלפנינו הד לאירועים ולמערכת היחסים שבין יוסף לאחיו.

ד"ר מאיר גרוזמן
המחלקה לתלמוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>